

2 5 7 9 9 0 1 7 3 8

POZNÁMKY K VÝZKUMU A CHÁPÁNÍ „TRADICE“

JOSEF KANDERT, Náprstkovo muzeum – Katedra sociologie FSV UK, Praha

Tradice – pojem, se kterým se dosti běžně setkáváme v prostředí městském a v badatelských kruzích, tedy v našem každodenním životě. Pojem, který tvoří jeden z úhelných kamenů výzkumného zájmu tradičního českého národopisu i současné etnologie; pojem, který je úzce spojen s českým národním obrozením a vytvářením českého národního vědomí. Podíváme-li se do českých etnografických/etnologických bibliografií, najdeme zde velké množství studií věnovaných nějaké tradici anebo něčemu tradičnímu. Přesto – anebo právě proto – je použití tohoto pojmu v etnologii dosti široké a synonymicky nahrazuje i takové pojmy jako je *móda*, *zvyk* či *obvyklá zkušenost*. Jak a kým je tedy vlastně používán?

Samotný pojem tradice je odvozen z latinského slova *traditio*, které je obvykle překládáno jako *předávání*, *odevzdávání*, ale také jako *vypravování* či *zpráva* – tedy přenos nějakého obsahu či nějakých informací (Pražák – Novotný – Sedláček 1955: II, 573). Dnes existuje snad ve všech evropských jazycích a ve slovanských jazycích nahradil slova stejného významu – jako např. *predati* (v ruštině, bulharštině), *podání* (v češtině), *podawanie* (v polštině) atp. (Nahodil 1971: 25–26). Obecně je pak *tradice* chápána jako důležitá součást sociálního/kulturního systému.

V češtině se pojem *tradice* užívá v různých významech, z nichž některé jsou výrazně ovlivněny skupinovým chápáním (lze také mluvit o oborovém chápání). To je i případ chápání významu pojmů *tradice* a *tradiční* v archeologii, etnologii, etnografii a sociologii či v dějinách umění; jiné skupinové výklady/chápání mají jistě i další obory, ať již společenskovědné či přírodovědné.

V archeologii znamená především udržování a užívání stále stejných výrobních technik (technik výroby nástrojů, užitkových předmětů atd.) po staletí či dokonce tisíciletí. *Tradice* je v archeologii často také synonymem pro pojem *kultura*. Toto archeologické chápání tradice ovlivnilo v minulém století i představy prvních velkých etnologických teoretiků a vlastně zpětně ovlivňuje etnologické výklady podnes.

Sociologové většinou studují tradici v rámci socializačních procesů a kladou tedy důraz na formu a dobu předávání informací; obecně na význam procesu předávání informací z generace na generaci. V sociologii je *tradice* také chápána jako soubor jevů protikladný k moderním, současným jevům – jevům, které vznikají nyní v moderní společnosti, případně vznikly v nedávné minulosti (např. během poslední jedné generace). V tom se sociologický pohled neshoduje s pohledem etnologickým (viz dále), protože neuvažuje možnost vzniku *tradice* (jevů označovaných za tradiční) v současnosti, jejíž funkcí by

Neuvažuje ani přesahy *tradice* z minulosti do současnosti. Vedle významu historicky kategorizujícího, má současně i hodnotící význam. Jedním z tvůrců této představy je patrně Max Weber (1997: 225–238; 1998), který rozlišoval společnosti *racionální* a *tradiční* (tradiční). Navázal tak na řadu sociologických duálních kategorizací lidských společností, z nichž nejznámější jsou kategorizace Tönniesovy, Comtovy či Durkheimovy. *Tradiční společnost* je tak v chápání sociologů společností předkapitalistickou a předindustriální, tedy společností především feudální a zemědělskou (ovšem i společností antickou či rodovou, atp.). Jako tradiční chápou sociologové ty společnosti či skupiny, které se vyznačují přísným dodržováním zvyků a toto své chování ospravedlňují odvoláváním se na minulost. Naproti tomu v racionálních společnostech je platnost (dodržování) zvyků dána jejich funkčním zdůvodněním; zvyky mohou vznikat i neplánovitě a teprve dodatečně jsou podle potřeby vědecky vysvětlovány. V dnešní době je však Achilovou patou Weberovy kategorizace a celé jeho teorie o duálních kategorizacích světových společností skutečnost, že byly zformulovány již před mnoha desítkami let, tj. v první čtvrtině našeho století, jsou poplatné své době a neodpovídají tedy našim dnešním poznatkům, a to jak v rovině faktografie, tak v rovině teorie. Samotné dělení společností na *racionální* a *tradiční* pracuje s pojmy, které výrazně hodnotí jeden typ srovnávaných společností a současně přisuzuje racionalitu jen takovým jevům, které jsou chápány v evropsko-americké, případně ještě v protestantské společnosti jako rozumné (racionální). Ve dvacátých letech našeho století, kdy byly běžné kategorizace společností a kultur jako *primitivní*, *barbarské*, *pravěké*, *přírodní*¹ a používaly se také běžně jako protiklad ke společností *moderním*, se kategorizační pojem *racionální* z tohoto průměru nijak nevymyká. Ovšem trochu jiná je situace v dnešní době, tj. v posledním desetiletí 20. století. Dnes například, díky výzkumům z evropského prostředí, totiž víme, že moderní společnosti (tedy *racionální společnosti* Weberova chápání) jsou/mohou být složeny z autonomních společenstev (skupin), která všemi svými znaky patří do kategorie *tradičních* sociálních jednotek. Máme tedy co činit s *racionálními společnostmi s tradičním jádrem* (např. viz dále příklady ze středoslovenských vesnic). Domnívám se, že důraz kladený mnoha sociology na konstruování sociálních a kulturních jevů, který je výsledkem mnohých výzkumů posledních třiceti let, zpochybnil „objektivní“ definice vzniklé před desetiletími a převedl je do kategorie historických sociologických názorů. Dalo by se tedy říci, že současné uplatňování Weberova duálního dělení (kategorizace) společností je vlastně také příkladem tradice – tentokrát sociologické badatelské tradice. Je ovšem pravda, že podobný názor panuje i v dalších sociálních vědách – např. Friedrich A. Hayek (1995: 16–33) chápe „tradici“ ve své konstrukci kulturní evoluce obdobným způsobem.

Hledisko historicko-filozofické pak v nedávné době výstižně sumarizovala Jaroslava Pešková (1998: 27–32): „...*Můžeme tedy shrnout: Tradice jako stylizovaný a manipulovaný vztah k minulosti otevírá možnost pochopení dějin, zároveň ji však v mnoha ohledech uzavírá (traktování baroka jenom jako ‚temna‘, secese jako úpadku nedovoluje pochopit tyto jevy v jejich podstatných souvislostech a vztazích, tedy jako jednotu mnoha určení). ... Tradice je půda a ochuzení zároveň. Vstupují-li do dějin jen ‚pokrokové‘ tradice, pak tam vstupuje jen ta část dějinné skutečnosti, která snese ‚ochuzení‘, ‚zjednodušení‘. Vezmeme-li však v úvahu například tradici ‚lásky k vlasti‘ a zeptáme se, co je vlast, o jakou tradici běží, zda jde o vztah k jazyku, území, společným dějinám a zjistíme-li, že nemusí jít o nic z toho, co bylo zmíněno, že vlast je vlastní půdou našeho usilování, že je*

Tradice v etnologickém chápání odkazuje na soubory jevů, případně na celé kultury, o nichž se předpokládá, že doba jejich vrcholné existence a rozkvětu leží v minulosti, které však nějakým způsobem dožívají v současnosti – ovlivňují současnou kulturu či společnost a jsou její součástí. Adjektivum *tradiční* pak odkazuje ke srovnávacímu hledisku, tj. ke srovnání nějaké starší (historické) fáze (období) kultury či společnosti, s jinou mladší (případně soudobou) fází (obdobím) kultury či společnosti. Chápání tradice také výrazně čerpá z teorie *přežitku*, tak jak ho formulovala evolucionistická etnologie 19. století (viz dále).

Vlastní význam má *tradice* i v chápání etnografů, kteří často používají toto slovo především ve spojení *ústní tradice*, aby tak zdůraznili způsob předávání informací. Chápání pojmu tak poněkud zužují – vlastně jen na informace, které jsou (mohou být) předávány ústně. Tento etnografický pohled, dodnes proklamovaný a prosazovaný, byť s výhradami, jednoznačně vychází z názorů a pohledů badatelů 19. století a vlastně nebere v úvahu výzkumy a vývoj teorie posledních osmdesáti let.

Výzkum *tradice* anebo jevů, které jsou za *tradiční* považovány (jídla, zvyky a obyčeje, umění, právo, lékařství/léčitelství atd.), patří k jádru samotného etnografického a etnologického bádání, a to nejspíše od počátku tohoto oboru. V 19. a na začátku 20. století byla ústní tradice (ústně tradované texty) chápána jako hodnověrný zdroj informací rovnocenný písemným pramenům. Panovalo přesvědčení, že si generace předávají znění (často pracně memorovaná) v nezměněné podobě po dlouhá staletí. Na rozdíl od minulého století nejsou dnes chápány *tradice* etnology jako cosi daného po staletí (v české etnografii vlastně až do čtyřicátých let 20. století splývala představa o tradici výrazně s představou o přežitcích,² z nichž bylo možné rekonstruovat nějaké starší kultury – především starodávnou a čistou kulturu českého národa), ale jako jevy existující v nejlepších případech, z historického hlediska, po několik generací (nejméně dvou) a předávané v procesu socializace. Teprve poměrně nedávno, tj. v šedesátých a v sedmdesátých letech, začala být *tradice* také chápána jako jeden z typů sociálních konstruktů, a to v rámci výzkumů sociálních konstrukcí reality. To znamená, že *tradice* může vzniknout i v současnosti a být přitom chápána jako jev dávno existující. V tomto smyslu je považována za důležitou součást představ o skupině (národu, kmeni atd.), které ji zakotvují hluboko v čase, tj. v dávné, byť nejasné minulosti. Tímto způsobem jsou například konstituovány mnohé nacionální tradice. Kromě toho se dnes ví, že data *uchovávaná v tradici a předávaná z generace na generaci*, od jednotlivce k jednotlivci, podléhají četným změnám, způsobeným jednak lidským faktorem (míním tím osobní schopnosti pamětníků či nositelů tradice), jednak záměrnými zásahy, které mají zdůvodnit, ospravedlnit anebo stabilizovat stávající sociální, kulturní situaci v jejích nejruznějších aspektech (politických, ekonomických, ideových aj.). Tradované skladby vždy souvisí s dobovým ekonomickým, politickým a jiným – tedy sociálním kontextem a s jeho změnou se mění i jejich obsah anebo alespoň výklad tohoto obsahu. Obsah ústně tradovaných textů je obměňován i v okamžiku kulturního kontaktu dvou skupin, z nichž jedna či obě přejímají představy a hodnoty skupiny druhé. Na dosažení těchto poznatků se vzájemně podílely etnologické a antropologické výzkumy. Mnohé z těchto starších etnologických a antropologických poznatků shrnul ve své studii Otakar Na-
hodil (1971). Přehled etnologických a folkloristických názorů a souhrn badatelských

Daniela L u t h e r a (1982) a Jaroslavy K r u p k o v e (1991).

Tradice je také chápána jako jev či soubor jevů, které mají svůj počátek a svůj konec, jako soubor jevů, který se neustále obměňuje. Především historická etnologie se zabývá hledáním počátků kulturních jevů, tzn. počátkem nějakých tradic. Pokud se týče konců tradice, tak v etnologické obci neexistuje jednotný názor vyplývající nejspíše z neustále se měnícího názoru, co je a co není tradiční, a to vzhledem k neustále ubíhajícímu času. Probíráme-li se např. českou etnografickou a etnologickou literaturou od počátků těchto oborů, tj. od druhé poloviny 19. století až po dnešek, pak zjistíme, že se neustále opakují poplašné zprávy o zániku lidové tradice a tradičních jevů lidové kultury, a přitom ve stále nových a nových výzkumech snášejí etnografové a etnologové stále nové údaje o existující tradici a tradičních jevech. Přitom tyto nové výzkumy již dávno probíhají v době, kdy by *tradiční jevy* již dávno neměly žádné právo na existenci – podle našich badatelských předchůdců již dávno zanikly. I když dnes je již jasná významná role písemných textů (literatury, historických prací, vědeckých publikací všeho druhu) pro vznik a uchování *tradice*, stále se klade důraz i na nepísemné mezigenerační způsoby uchování/předávání informací. Touto cestou se předávají představy, hodnoty a způsoby myšlení určité sociální/kulturní skupiny, a to formou učení se skupinovým mravům, poslechem mýtů, pohádek a dalších folklorních skladeb.

Antropologové dlouho pojem *tradice* chápali stejně jako etnografové, tj. jako soubor textů uchovávaných jen v paměti vypravěčů, zpěváků, herců či jiných *domorodců*. Cílem sběrů *tradice* byla rekonstrukce objektivní – relativní či absolutní – historie zkoumaných skupin. Již první výzkumy indiánských skupin ze severozápadního pobřeží Severní Ameriky, z Aljašky a také z protilehlé Kamčatky vydaly na celou řadu publikací, v nichž Franz B o a s a jeho žáci zaznamenali mýty a historická vyprávění z devadesátých let minulého století a z desetiletí před první světovou válkou (Boas 1924, 1935). Tato sběratelská činnost v oblasti textů, které by bylo možné označit také jako texty folklorní, pokračovala až do šedesátých let dvacátého století a texty anebo jejich resumé najdeme v mnoha antropologických monografiích, většinou jako doplněk studie analyzující sociální systém. Teprve práce Clifforda G e e r t z e (1973), Ladislava H o l é h o a Milana S t u c h l í k a (1981), které položily důraz na studium symbolických systémů jako takových, umožnily jiný pohled na starší i novější mýty a další tradované skladby a umožnily také nové chápání pojmu/jevu *tradice*.

V posledních sto padesáti letech byly studovány a diskutovány nejrůznější aspekty pojmu *tradice*. Vedle již zmiňovaného procesu předávání informací z generace na generaci to byl například i význam tradice pro samotnou existenci skupiny (pro její identitu a případné přežití), problém časového momentu – tj. problém doby, po níž se určité informace kontinuálně uchovávají a předávají (také se hovoří o stáří uchovávané tradice), podíl předávaných informací v rámci souborů informací získávaných v procesu socializace, spojitost mezi existencí jevu tradice a existencí živočichů druhu *Homo sapiens sapiens* (problém vázanosti jevu tradice na lidský druh), spojitost mezi existencí tradice a schopností komunikovat jazykem atp. Byly zkoumány a také publikovány nejrůznější kategorizace různých variant konkrétních forem tradice. Výzkumy ukázaly, že se uchovávají nejen informace skupině sloužící, ale také informace skupině škodící – alespoň podle vnějšího pohledu a názoru etnografického pozorovatele/badatele. Zdánlivě těžko pochopitelné je např. uchovávání příběhů, vtipů a popěveků o chybách či prohrách členů vlastní skupiny.

měru badatele buď kladný, nebo záporný. V tomto hodnotícím významu bývá pojem *tradice* používán snad všemi sociálními vědami, nejen etnografií či sociologií anebo ekonomii. Je přívlastkem buď kvalitativně lepšího stavu, než jaký je ten současný, anebo je naopak přívlastkem kvalitativně horšího stavu.

Z hlediska jednotlivých oborů a profesionálů je užívání i chápání pojmu *tradice* sice oborově různorodé, ale vcelku podobně zaměřené. S jinou situací se ale můžeme setkat, pokud začneme operovat tímto pojmem mezi neprofesionály – např. při výzkumech.

Pustíme-li se na výzkumu do zkoumání místní minulosti, poměrně rychle zjistíme, že se pohybujeme ve světě jiného pojmosloví a jiných dimenzí, než jsou ty, na které jsme uvyklí ze svého profesionálního světa. Naši informátoři, pokud to zrovna nejsou učitelé anebo kronikáři – tedy lidé „poloprofesionální“, se většinou nevyjadřují v pojmech, jako je *tradice* a *tradiční* anebo *dějiny*, pokud ovšem náhodou necitují z novin anebo z nějaké odborné literatury (národopisné, historické, archeologické atp.). Pohybují se spíše v pojmech *minulost*, *jak naši dědové dělávali/říkávali*, *jak bývalo dříve* atd. Zejména ono *dříve* se v hovoru dosti často vrací a převážně vyjadřuje neurčitou minulost, alespoň z hlediska naslouchajícího výzkumníka. Pokud se pak snažíme nějakým způsobem události anebo jevy, o nichž se vypráví, historicky zařadit, to jest požádáme vypravěče o přesnější datování v pojmech roků a desetiletí, můžeme narazit na „datovací potíže“. Vypravěči jsou většinou schopni přesněji datovat jevy a události, které se odehrály během první světové války a později, v nejlepším případě události z přelomu 19. a 20. století. Jsou tedy schopni „historicky přesně“ (objektivně z historického hlediska) zařadit jen ty jevy a události, které se staly během jejich života a během života dvou předešlých generací. Jevy starší nedatují a mnohdy ani neznají. Intenzita *pamatování* si anebo naopak *zapomínání* se pro různé jevy, respektive pro různé kategorie jevů, liší. Mám tím na mysli, že se v různé intenzitě lidé upamatovávají například na rodinné historky, lokální historie, samotný kulturní inventář, který byl kdysi (či nedávno) v místě používán, písně, pohádky atp. Intenzita vzpomínek – u stejných kategorií jevů – se také liší podle pohlaví mluvčího, tzn. že různě kvalitně (z historického hlediska) si tytéž jevy a události pamatují muži a ženy. Ženy si kupříkladu lépe pamatují rodinné události, muži místní události politického charakteru atp. Důležitou roli také hrají osobní zájmy a s nimi spojené životní osudy informátora a také jeho společenské postavení ve zkoumané komunitě. Můžeme tak najít v jedné a téže lokalitě několik *pamětníků/pamětnic – specialistek/specialistů*, z nichž někdo je výborným zdrojem informací o písních, další o zemědělském nářadí a technikách, další o vesnických událostech a historiích tamních rodin atp.

Během výzkumů na středním Slovensku jsem se jen zřídka setkal s informátorkou či informátorem, kteří by dobře znali ještě své předky ve třetí generaci – tím míním, že by znali i jejich křestní jména a případně další podrobnosti o jejich životě. Přitom často titíž informátoři mi byli schopni vyjmenovat sto i více příbuzných své vlastní generace a další desítky v generacích potomků. Když jsem se ptal po důvodech neznalosti, dostával jsem obvykle odpověď, že je to nezajímalo, a tak na ty vzdálené předky nepřišla nikdy s rodiči anebo prarodiči řeč. Výzkum genealogických znalostí dvou následných generací – rodičů a dětí – pak ukázal, že děti neměly ani znalosti svých žijících rodičů, a to právě o třetí generaci předků – tedy o prarodičovské generaci (druhé generaci předků) z hlediska rodičů. Nehovořilo se o nich, protože to nebylo zapotřebí. Z našeho hlediska to pak znamená, že se podobné informace nepředávaly z generace na generaci a že se tedy *netradovaly*.³

...nrat v rámci života posledních dvou generací – pro vesničany velmi zajímavé. Slouží totiž k vysvětlení chování spoluobčanů, případně jako podklad pro soudy o jejich očekávaném budoucím chování. Historie domů, rodin a jednotlivců, často zašifrovaná i v přezdívkách či humorných příbězích, vypráví zasvěceným jasnou řečí o tom, co mohli anebo co mohou od svých spolubližných očekávat, ať již to jsou jednotlivci anebo celé skupiny. Například při současném výzkumu na jižní Moravě, na území, které bylo v posledních osmdesáti letech vícekrát osidlováno a doosidlováno, se ukazuje, že příslušnost k osidlovací vlně (starousedlíci před rokem 1926, kolonisté z roku 1926, kolonisté z roku 1945, kolonisté z pozdějších let – dělení navíc na podskupiny podle místa původu, tj. z Jugoslávie, Bulharska, Ruska, českého a moravského vnitrozemí) je i znakem pro odhad politického chování (politické příslušnosti) v dnešní době.⁴ Takové známé události, které se odehrály za našeho života či za života *našich dědů*, často ospravedlňují naše současné chování, a to jak v pozitivním, tak v negativním směru. Přezdívkový vázané na konkrétní jednotlivce, na jednotlivé rodiny, na celé rody (nemíním zde rod v jeho klasické definici unilineární pokrevně příbuzenské skupiny, ale ve volnějším evropském – spíše literárním – chápání) a na domy či usedlosti mohou odkazovat i na historicky vzdálenější události, většinou se ale v nich odrážejí životní příběhy nejstarší žijící generace a životní příběhy první generace jejich již nežijících předků. Není snad zapotřebí zmiňovat, že vedle sebe existují *příběhy* a *historie* často naprosto rozdílné, které vlastně vypovídají o stejné události. Rozdíly pak většinou souvisejí se skupinou, která dotyčnou událost interpretuje a uchovává si vzpomínku odpovídající příslušné interpretaci. Pochopitelně všechny zmíněné skupiny, respektive jejich členové, považují „svoje dějiny“ za objektivní a jediné správné.

Totéž je možné říci i o dějinách vesnických generačních skupin. Starší přistěhovalci (např. muži, kteří se do vesnice přizemili) bývají příslušníky mladší generace považováni za starousedlíky, i když ve své vlastní generaci stále zůstávají *těmi přivandrovalci*. Několikrát jsem zažil údiv těch mladších, kteří tuto „novinu“ slyšeli poprvé. Takováto informace má význam právě jen pro členy téže generace (bývá užívána např. v mocenském boji v rámci generace) a pro mladší generace nemá z hlediska pamětníků žádný význam. Takový člověk je z hlediska svých souvěkoců, přes všechny výhrady týkající se jeho původu, přece jen příslušníkem jejich – starší – generace, jíž přísluší od příslušníků mladších generací úcta a zdvořilý způsob chování, a má v případě střetu s někým mladším výhodu svého stáří.

Zvláštním případem jsou pak informace o kulturním inventáři – tedy o jevech označovaných obvykle jako materiální kultura. Jak ukázala již Soňa Š v e c o v á ve své studii *Tri razy o tradícii* (1990), neuchovávají se informace tohoto typu ani po dobu tří následných generací. Pokud dojde ke změně kulturního inventáře, je stará situace zapomínána ještě v průběhu života generace, která ji zažila – respektive, bývalá kulturní situace (bývalý stav kulturního inventáře) není již nikdy vzpomínána. Jenom v těch případech, kdy se předměty užívané kdysi v minulosti dochovaly na místě (tj. nebyly přestavěny, vyhozeny anebo zničeny), mohou být v příhodné situaci – např. při výzkumu – dokladem a podkladem vyvolání vzpomínek. Zapomínány jsou tak nejen informace o bývalém zemědělském či řemeslnickém nářadí, ale i informace o bývalé architektuře, vnitřní dispozici domů, o způsobech vaření, topení, zásobování, o dřívější hygieně atp. V těchto případech právě nefunkčnost kulturních jevů vede k tomu, že se

mezi informace k zapomenutí. S. Švecová (1990: 10–12) uvádí, že k údajům přísně střeženým – a tedy tradovaným – patřily informace o hranicích pozemků a o majetku jednotlivých rodin. Předávání těchto informací bylo možné si kdekoliv na Slovensku ověřit prostým dotazem na pozemkové regulace, které v minulosti proběhly v rámci vesnického katastru (tzv. komasácie). Zdá se však, že i tyto informace byly do značné míry vázány na symboly či na mnemotechnické přírodní pomůcky – tím míním stromy, jasně rozlišitelné části katastrálního území atd. Jakmile byly tyto symboly odstraněny, vytrácely se i vzpomínky. Vesničané například byli schopni označit stromy, které patřily jejich rodině před združstevněním, ukázat v terénu pozemky používané pro pěstování speciálních plodin (např. lnu) atp.; dokonce si v sedmdesátých a v osmdesátých letech nárokovali stavební pozemky na okrajích vesnice na základě práva založeného na bývalém vlastnictví jejich předků, pokud se družstvo rozhodlo pozemky překvalifikovat a změnit „zemědělskou půdu“ na „stavební parcely“. Orientaci ale ztráceli v okamžiku, kdy se měli orientovat v lánech se zoranými mezemi anebo v prostorách, které byly z vykácených sadů změněny na polnosti. V takových případech lokalizovali rodinné pozemky jen neurčitě, anebo se vydávali na pochůzku do polí a pracně srovnávali horizont viditelný z různých míst s horizontem ve svých vzpomínkách. V roce 1994 jsem dělal opakovaný výzkum v jedné středoslovenské vesnici, kde došlo ke združstevňování dosti pozdě, tj. až v osmdesátých letech – bylo ovšem spojeno nejen s rozoráním mezí, ale i se zalesňováním. Přes poměrně krátké období změny, necelých patnáct let, měli tamní vesničané na začátku devadesátých let problémy s orientací ve sjednocených lánech, i když bylo v jejich restitučním zájmu zkontrolovat, zda jim jsou vydávány správné pozemky. Během existence družstva byly zničeny orientační body, o které své vzpomínky opírali. Pochopitelně i „pamatování si orientačních bodů v přírodě“ může být manipulováno v závislosti na nejrůznějších zájmech zúčastněných jednotlivců a skupin.

Pokud se zajímáme o dějiny celé skupiny, tj. celé vesnice, většinou zjistíme, že žádné souvislé dějiny nemá. Vesničané uchovávají informace o jejím vzniku (založení) a pak příběhy o chování svých předků – ve skutečnosti neidentifikovatelných obyvatel jejich vesnice – jako celku; jsou to ovšem příběhy nedatované anebo datované jen velmi málo či rámcově. Vesničané sami sebe vidí jako skupinu neměnnou a neodlišují minulé chování od chování současného. V rozhovoru se objevují formulace *my jsme tací* či *takto jednáme* a konstatování určité skupinové charakteristiky je ilustrováno jak příběhy z pradávna (např. z tureckých válek 16. – 17. století anebo z období druhé světové války), tak ze současnosti (např. ze soužití s vojáky Sovětské armády v sedmdesátých či osmdesátých letech 20. století, kdy jsem dělal příslušné výzkumy). Tyto příběhy se vyprávějí v pořadí odpovídajícím okamžité situaci, v každém případě ale bez ohledu na nějakou časovou linii, na nějakou historickou posloupnost. Vypravěči jimi charakterizují svou (cizí) skupinu, neseznamují posluchače s jejími dějinami. Z vyprávění vyplývá, že vesnice a její obyvatelé se během věků nijak neměnili, vždy se chovali tak *jak se patřilo*, tj. způsobem dokazujícím, že jejich vesnice je to nejlepší místo k žití na světě. Příběhy z historie tedy vesničané neuchovávají proto, aby něco věděli o běhu událostí v jejich lokalitě a jejím okolí, ale proto, aby jimi demonstrovali prestiž místa, které obývají, a současně charakterizovali sebe jako samostatnou a svébytnou skupinu.⁵ Ovšem pro takové demonstrace se dobře hodí i výše zmíněné „negativní“ příběhy o chybujících přátelích a příbuzných, současných i již dávno zemřelých. Vyprávějí se totiž vždy jen *mezi svými* – tedy nikoliv před

dokážeme zasmát a které si uvědomujeme, vytvářeli jsme a žili (vytváříme a žijeme) nejlepší způsob bytí. Tyto "negativní" informace jsou ale chápány všemi členy skupiny jako výrazně soukromé; pokud by s nimi vystoupil *cizinec*, bylo by jeho chování vnímáno jako nepřátelské se všemi důsledky z toho vyplývajícími (existuje asi nekonečné množství příběhů o tom, jak začaly a začínají bitky *domácích* a *cizáků* při tanečních zábavách a podobných příležitostech).

Z tohoto pravidla „brzkého zapomínání“ existují ovšem výjimky – jednotlivci se zájmem o všechno, a tedy i o historii vlastních rodin a obcí –, ale jsou to právě jen výjimky potvrzující pravidlo. V některých případech se právě na ně ostatní vesničané obracejí s dotazy na minulost, většinou se ale o jejich znalosti nezajímají (někdy mají tito lidé právě pro zájem o „neužitečné věci“ pověst podivínů) – mnozí z těchto znalců místní historie si na nezájem stěžovali anebo rádi vzpomínali na okamžiky, kdy někdo projevil o jejich historické znalosti zájem. Tito jednotlivci bývají zpravidla vyhledávaným terčem zájmu všech zkoumajících etnografů a folkloristů. Všechny historické znalosti jsou tak vlastně vázány na jednotlivce – vypravěče příběhů ze života – a na individuální biografie. Ty jsou ovšem konstruovány podle přání vypravěčů a v souladu s vypravěčskou situací. S problémem věrohodnosti takových biografii se museli vyrovnávat po praktické i teoretické stránce jak folkloristé, tak sociální a kulturní antropologové či biografičtí sociologové, a to jak při svých evropských, tak zámořských výzkumech.

Velmi zajímavé a srovnatelné s naším středoevropským materiálem jsou výsledky, k nimž dospěl v šedesátých letech při svých historických výzkumech ve střední Africe původem belgický historik a etnolog Ian V a n s i n a (1985). Zajímal se o možnosti rekonstruování lokálních a kmenových historií, tj. studoval historickou věrohodnost ústně tradovaných informací, které informátoři chápali jako historicky objektivní. Své výzkumy omezil na několik národů žijících v jihozápadním Kongu – v tomto případě šlo o národy Teků (Bateke, Teke), Kubů (Bakuba, Kuba), Jaků (Yaka, Bayaka), Pendů (Pende, Bapende) a o několik etnik s nimi sousedících. Výsledky byly, z jeho hlediska, dosti pesimistické. Dospěl k závěru, že za historicky objektivní je možné ještě považovat vzpomínky, jež se váží k událostem, které zažili příslušníci druhé generace vypravěčových předků (zpravidla již nežijící). Jejich zážitky mohli současní vypravěči buď zažít jako děti, anebo je alespoň mohli slyšet vyprávět od přímých účastníků. Vzpomínky na starší události považuje za historicky nevěrohodné a zmanipulované jakýmkoliv způsobem – ať již z důvodů mocenských, ekonomických, náboženských či jiných. Z jeho historického hlediska jsou tak hodnověrné vlastně jen ty vzpomínky, obsahující popisy událostí, které se odehrály v posledních osmdesáti až sto letech. Pokud opustíme pole *ústní tradice* (antropologické a etnologické) a přejdeme na pole *sociální paměti* (sociologické), zjistíme, že naši kolegové při svých celonárodních šetřeních dospívají k podobným závěrům (Šubrt 1998). Jejich opakované výzkumy navíc naznačují, že v průběhu času kolísá „důležitost“ vzpomínaných událostí – v tomto citovaném případě to byly vzpomínky spojované s událostmi důležitými pro náš národ. S různým hodnocením historických událostí se konečně jistě setkal každý, kdo se například zabýval nacionalismem anebo konflikty různých politických hnutí. Dotazníková akce věnovaná českému národnímu povědomí, uskutečněná Národopisnou společností v roce 1991 pro potřeby výzkumu Ladislava H o l é h o , navíc upozornila i na skutečnost, že pamětníci mísí vzpomínky na události, které sami zažili, s popisy událostí, jak se je naučili ve školách (např. popisy dějin českého národa z pera oficiálních historiků), s příběhy z českých národních pověstí, které se také učili ve škole

postavu praotce Čecha.⁶

Malá znalost (malá z hlediska historiků) místních minulých dějů ovšem neznamená, že vesničanům chybí obecné historické – ať už zemské, či kontinentální – povědomí anebo znalosti o obecném historickém rámci lidských dějin, do něhož se často snaží místní děje umístit, případně je s tímto rámcem svázat. Dějiny, respektive dějinné události státu (Slovenska, Moravy), střední Evropy či celé Evropy si pamatují nejen ze školních učebnic, ale také z historických filmů, televizních pořadů a v neposlední řadě i z historických románů. Z nich jsou v oblibě ty, které se nějakým způsobem váží k jejich kraji či zemi. Takové knihy jsou chápány i jako „vizitka“ lokality, o níž se v publikaci píše. Některé historické romány jsou tak, zejména v dnešní době, vydávány díky místním sponzorům.⁷ Ze stejných zdrojů bývají také financovány vzpomínkové publikace věnované jednotlivým vesnicím a městům, které si tyto komunity obvykle vydávají k nějakému významnému výročí. I v nich hraje starobylost lokality a příběhy starobylost dokazující důležitou roli. Ve vesnických rodinných knihovničkách jsem nacházel vedle děl slovenských a českých autorů i překlady zahraničních autorů – romány o událostech na Dálném východě a v ostatních částech světa, tak jak je vydávaly nejrůznější čtenářské knihovny šedesátých až osmdesátých let. Z nich vesničané čerpali informace o světových dějinách. Pokud se zajímáme např. o dějiny Slovenska, je skoro každý vesničan na středním Slovensku (kde jsem dělal výzkumy) schopen vyjmenovat řadu historických situací, které považuje za důležité a které mu vytvářejí tisíciletý rámec slovenských dějin. Často je pro tázaného důležitější sled situací než jejich přesné datování. K nim pak váže místní události.

Starší události místa (tj. události, které se odehrály před narozením druhé generace předků), v němž naši informátoři žijí, se většinou skrývají v temnotách a z těchto temnot vystupují jen některé jednotlivé události, případně osoby. Historické povědomí o starších místních dějinách má tak podobný charakter jako historické povědomí o kontinentálních či světových dějinách. Vedle příběhů, které mají charakter pověstí, se nejčastěji dozvídáme popisy konkrétních událostí – historická vyprávění, která se týkají obce anebo významných rodin v obci žijících. Informátoři jsou například schopni vyjmenovat první rodiny, které se v obci usadily, případně ji založily, anebo vyprávějí o událostech, které zvyšují důležitost obce (popis dávné bitky, v níž místní zvítězili nad nepřítelem – např. nad Turky, příběh sporu s místním feudálem, atp.). Pokud toto vyprávění konfrontujeme s archivními záznamy, můžeme se dočkat obojího: potvrzení i vyvrácení získaných informací. V případech „prvních osadníků středoslovenských vesnic“ jsem většinou zjišťoval, že písemnosti z archivů praví něco jiného a že tedy současná historická znalost (jev sociální paměti) není ničím jiným než jedním z průvodních znaků současného společenského postavení určité rodiny, který byl stvrzován i její „starobylostí v obci“. V případě událostí spojených s významem obce se slova a vazby vyprávění někdy shodovaly s nějakým psaným textem (např. textem z místní kroniky, literárním zpracováním příběhu, tradovaným kázáním místního faráře) a patrně v něm také měly svůj původ. Tyto příběhy tedy sloužily především k symbolickému vyjádření dominantního postavení jednotlivců a celých skupin ve skupině (vesnici), případně k vyjádření dominantního postavení vesnice jako takové.

Součástí těchto *obecně známých* a *obecně přijímaných* informací či znalostí o „velké historii“ jsou i příběhy vážící se k sousedním národům a jejich příslušníkům. Mají stejně obecný a symbolický charakter a většinou nebývají vůči sousedním národům právě přivě-

oblastech... j. na...
ňuje totiž sledovat různou míru konstruovanosti jevů sociální paměti. V současném jiho-
moravském výzkumu se jedná především o příběhy o Němcích či o místních židovských
komunitách a bez zajímavosti nejsou ani informace o místní historické topografii, a to
především ve vztahu k jednotlivým osídleneckým skupinám.

Jak již bylo zmíněno, řadu jevů a událostí informátoři popisují spíše v pojmech neurči-
té minulosti než přímo s použitím slova tradice a z něj odvozených vazeb (tradiční život,
tradiční zvyky a obyčeje, tradiční chování atd.). Slovo *tradice* ovšem má svoje místo ve
slovníku vesničanů, je mu však přiřítán specifický význam. Je užíváno, stejně jako celé
slovní vazby s ním spojené, hlavně na politických schůzích a při oslavách celonárodních
a celostátních svátků a výročí. Při takových příležitostech se *tradice* často objevuje v pro-
jevech místních činovníků a dalších aktivních účastníků události, a to ve významu *ucho-
vávání vzpomínky* na určitou událost anebo jako pojem odkazující na cíle, jichž bylo
v průběhu dotyčné (připomínané, oslavované) události dosaženo (např. „tradice Sloven-
ského národního povstání“). Je myslím charakteristické, že se při takových příležitostech
nezmiňuje průběh oněch událostí a chybí také podrobnější popisy vzpomínaných dějů.
Oslavné výroky a projevy jen nabádají k blíže neurčenému vzpomínání. Pojem *tradice* je
tak pro vesničany jedním z pojmů, jichž užívá *vnější velký svět*, a které je nutné znát právě
pro komunikaci s lidmi z tohoto vnějšího světa.

Pohyboval jsem se v oblastech bývalého Středoslovenského kraje, v nichž se na konci
druhé světové války odehrávaly boje – např. onoho Slovenského národního povstání –,
a k nim se zase vázaly osobní vzpomínky řady místních lidí. Pamětníci je ale nespojovali
s oslavovanou tradicí Slovenského národního povstání, ale s nedávnými dějinami míst-
ních domů a rodin a svoje osobní vzpomínky používali opět pro vysvětlení současného
chování příslušníků rodin a domů, jejichž předkové vystupovali ve vzpomínkách. Mnohé
z nich však nebyly příliš povzbudivé a místním pamětníkům nebylo jasné, proč by se
měly podobné vzpomínky udržovat jako „tradice Slovenského národního povstání“. Z je-
jich hlediska to byly dvě různé kategorie vzpomínek a díky mým dotazům dokonce
k tomu tématu i debatovali (většinou v hospodě). Podle jejich názoru nebylo možné, ve
vztahu k *velkému světu*, jejich místní vzpomínky nějak využít; naopak obecně formulova-
ná tradice Slovenského národního povstání využitelná byla – např. pro žádosti o zvýšení
důchodů atp. Na jižní Moravě se můžeme setkat s podobnou situací. Řada místních oby-
vatel, respektive skupin obyvatelstva je spojována s tradicí protifašistického boje, tedy
s tradicí *velkého světa*, který má buď podobu účasti v partyzánských bojích v Jugoslávii
anebo podobu účasti osvobozování Evropy od fašistů v řadách Rudé armády.

Historické znalosti vesničanů jsou vlastně vyjádřením jejich představ o světě a o posta-
vení jejich vlastní vesnice (a jich samotných) v tomto světě. Uvnitř jejich lokality se děje
celá řada věcí, ovšem většina místních událostí ztrácí svůj význam pro obecné místní sou-
žití po dvou až třech generacích. Jsou to události, které zajímají jen místní rodáky a často
jsou před *cizinci* i utajovány, aby se nepoškodila pověst vesnice jako celku. Samotná ves-
nice je neměnným celkem, obývaným skupinou lidí, jejichž chování je stále stejné – stále
stejně výborné. Takový neměnný celek má svůj počátek, prochází určitými událostmi, ale
ty jsou důležité jen tehdy, pokud mohou zvýšit prestiž celku v okolí (např. ve vztahu
k okolním vesnicím). Je docela možné, že v tomto chování – v těchto představách – má
svůj počátek městský/badatelský názor o zaostalosti vesničanů, názor podle něhož se na
vesnici nic nemění, nic neděje a všechno zůstává při starém. Kolem neměnného celku –

vesnice – se prostírá celý svět, kde se ději různě udalosti, o jejichž průběhu a významu se vesničané dozvídají ve škole anebo z masových komunikačních prostředků, které se ale přímo vesničanů netýkají. V tomto vnějším světě se pak užívají a objevují i historizující pojmy jako *tradice* či *dějiny* a vesničané je i používají, pokud nějakým způsobem na tento vnější svět reagují.

Jsou to pak badatelé (etnografové, etnologové, antropologové, folkloristé, historici, sociologové a jiní), kdo „tlumočí“ toto pohyblivé – nepohyblivé soukolí chápání dějinného pohybu „odborné“ a „neodborné“ veřejnosti v pojmech tradic a místních historií.

Klasickým případem, který bývá badateli kvalifikován jako *tradiční* a který vesničané většinou nijak časově neurčují, je chování usnadňující či umožňující komunikaci vlastní skupiny, tj. vesnice, s vnějším světem. Z hlediska vesničanů je založeno na představě o jejich neměnně správném chování a o správném chování jejich předků. K takovým případům počítám chování představitelů politických klik ve vesnicích (*fakci*), které jsem měl možnost studovat na středním Slovensku.

Oficiální politická struktura všech zdejších vesnic byla v šedesátých až osmdesátých letech, kdy probíhaly moje výzkumy, odvozena z formy státní správy. Veřejné záležitosti spravoval až do roku 1990 volený orgán – rada Místního národního výboru (dále MNV) – složený z poslanců, v čele s předsedou. Vlastní chod úřadu měl v rukou tajemník MNV. Složení rady MNV i její činnost kontrolovaly formálně politické strany, ve skutečnosti, alespoň v době mých výzkumů, Komunistická strana Slovenska (dále jen KSS), jejíž předseda byl i jedním z poslanců a zastával některou z důležitějších funkcí. Jednotliví kandidáti byli navrhováni politickými stranami (hlavně KSS) a dalšími místními organizacemi (Svaz požární ochrany, Československý červený kříž, Svaz žen, Svaz protifašistických bojovníků apod.). Kandidáti byli ještě před volbami schvalováni nadřízenými orgány vládnoucí KSS (existovala tzv. jednotná kandidátka) – zejména pak osoba případného budoucího předsedy. Po roce 1989 došlo ke změně v tom smyslu, že jednotlivé politické strany mohou vytvářet vlastní listiny kandidátů a že již není povinná ona jednotná kandidátka. Skončila také kontrola a schvalování kandidátů jedinou (komunistickou) stranou.

I když volební systém uplatňovaný státem ve vesnicích měl v době výzkumů zdánlivě demokratickou formu a na teoretické rovině předpokládal a zajišťoval volný výběr kandidátů – „těch nejlepších“ –, byla skutečnost úplně jiná. Demokratický model měla zajistit i oficiální účast většiny místních politických a zájmových organizací a proklamovaná možnost změny zvolených hodnostářů s každým novým volebním obdobím. Výzkum ve vesnicích ovšem ukázal něco jiného – potvrdil existenci vždy dvou vesnických klik, mezi nimiž v průběhu času probíhá boj o moc ve vesnici. Tento boj o moc je možné sledovat nejen v průběhu padesáti let lidově demokratického a pak socialistického Československa, ale již od konce 19. století, tedy od dob rakousko-uherského mocnářství. Jistě existoval i dříve, ale pro takové tvrzení neexistují doklady.⁸ Tyto soupeřící kliky také mají hlavní slovo při výběru místních funkcionářů a při jejich zvolení. Dá se říci, že vesnický systém klik existoval za monarchie (do 1918), v době parlamentní demokracie (1920 – 1939), v době klerikální demokracie (1939 – 1945) i za diktatury proletariátu, tedy i v dobách lidově demokratického a později socialistického Československa; existuje i nyní v době nově budovaných demokratických systémů (po 1989).

Členství v klikách koreluje především s příbuzenskými a přátelskými svazky členů. Ve zkoumaných vesnicích je kmotrovství chápáno jako příbuzenský vztah, srovnatelný se vztahem mezi rodiči a dětmi, a proto hraje důležitou roli v konstruování a udržování pot-

reálným poněkud vztahů mezi členy kliky. V obcích, kde vedle sebe žijí příslušníci dvou církví, je možné vysledovat i kritérium náboženského vyznání jako rekrutačního principu členství v klice. Každá z klik má „aktivní“ jádro, tvořené asi dvaceti až třiceti osobami. U moci je vždy jen jedna klika, a ta prostřednictvím svých členů kontroluje všechny významné úřady ve vesnici, což zahrnuje i dobrovolné organizace a sdružení a pochopitelně i politické strany.

Členové druhé kliky jsou v opozici – mezi nimi jsou největší kritici současného vesnického vedení a také nejlepší odborníci, kteří vědí, jak řídit vesnici lépe. Obvykle jsou schopni vyjmenovat dlouhý seznam všech chybných kroků vládnoucí kliky. Pokud je některý člen opoziční kliky přece jen zvolen do nějaké funkce (obvykle nevýznamné), bývá zpravidla pro členy vládnoucí kliky hromosvodem všech stížností a „skutečnou příčinou“ všech neúspěchů. I přes tuto jeho roli se ho snaží členové vládnoucí kliky co nejdříve funkce zbavit. Opoziční klika hovoří o nespravedlivém osočování a pronásledování nevinných lidí.

Obě kliky si nárokují právo vládnout vesnici na základě „lepších zkušeností“, zásluh z minulosti (veřejné stavby, výhody získané pro „celou vesnici“ od vyšších státních orgánů, atd.), práv starousedlíků (vedoucí rodiny každé kliky jsou obvykle považovány za nejstarší rodiny ve vesnici žijící), lepších mravních hodnot (jedině oni jsou poctiví, nevědí, co je to nepotismus, neberou úplatky, v minulosti svým jednáním nezpůsobili žádné skandály a potíže vesnici) a také na základě vědomí a proklamací o negativních vlastnostech příslušníků té druhé kliky. Jedině členové kliky jsou schopni pracovat zdarma a ve volném čase pro veřejné blaho, a to bez ohledu na ztráty jak finanční, tak v rodinném životě.

Podíváme-li se na složení politických klik v historické perspektivě, pak před druhou světovou válkou v nich byly zastoupeny všechny profesionální skupiny vesnici obývajících (sedláci, ale i dělníci a řemeslníci) a také příslušníci různých politických stran ve vesnici existujících. Ani před druhou světovou válkou jsem nevysledoval politicky jednoznačné zaměření některé z klik. Po roce 1948 začali v klikách hrát důležitou roli komunisté (členové místní organizace KSS). V době mého výzkumu byli členy každé kliky (obou klik) jak komunisté, tak bývalí nejbohatší sedláci (nebo ještě existující nejbohatší sedláci ve vesnicích obývaných soukromě hospodařícími rolníky) anebo jejich potomci, dělníci i řemeslníci (profesionální i amatérští), členové vesnické kongregace, studovaní lidé, staří i mladí. Celkově lze říci, že každá z klik měla podobné typové složení.

Vlastní změna mocenské situace ve vesnici je zdánlivě nesnadná – alespoň vnějším zásahem, také změna složení kliky vnějším zásahem je velmi neschůdná. V jedné ze zkoumaných středoslovenských vesnic se pokusil na počátku normalizace (roku 1970) okresní výbor KSS změnit osobu předsedy MNV, který byl i jedním z důležitých členů vládnoucí kliky a teprve po několika týdnech a mnohonásobných hlasováních se tento krok zdařil (po mocenském nátlaku a naslibování mnoha výhod ostatním členům kliky). Situace opoziční kliky pak ovšem vypadá neutěšeně – vnějším zásahem se změnit skoro nedá (anebo dosti obtížně) a v rámci systému „svobodných“ voleb se většinou jen potvrzuje kandidátka členů kliky právě vládnoucí. Přesto ale ke změnám vládnoucích klik dochází. Jsou to ovšem změny patrné až v delší časové perspektivě.

Během posledního století byli obyvatelé zkoumané oblasti svědky celé řady politických změn země – Slovenska: 1907 – zavedení všeobecného volebního práva, 1918 – konec rakousko-uherského mocnářství a vznik ČSR, 1938 – dezintegrace ČSR, 1939 – vznik Slovenského státu, léto 1944 – Slovenské národní povstání, podzim 1944 – jeho potlačení,

vy do Československa...
Srovnáme-li tyto politické změny velkého světa se změnami politických klik ve vesnicích, pak zjistíme, že tyto makrozměny (ve státě) jsou dosti důsledně následovány mikrozměnami (ve vesnici). S každou makrozměnou dochází i k mikrozměně. Podstatné je, že změna probíhá poměrně klidně (zvláště patrné to bylo na konci druhé světové války, za Slovenského národního povstání a po jeho porážce), bez nějakých výrazných postihů příslušníků právě „padnuší“ kliky. Sám jsem mohl sledovat proces takového předávání moci na konci šedesátých let a v osmdesátých letech. Samotný proces změny má dramatický háv: konají se politické schůze, vládnoucí klika a její čelní představitelé jsou kritizováni a napadáni, vesnické veřejné mínění působí na členy vládnoucí kliky i na členy jejich rodin v tom smyslu, aby ze svých funkcí dobrovolně odstoupili. Klasická reakce členů rodin by se dala charakterizovat zhruba slovy: „*Máme to zapotřebí po tom všem, co jsme pro ně udělali?*“ Jakmile se kliky promění, situace se uklidní – z odstoupivších poslanců a hodnostářů se stává opozice, která nyní ví nejlépe, jak správně řídit vesnici...

Vzhledem k tomu, že v posledních čtyřiceti letech bylo složení obou soupeřících klik typově skoro stejné, nebylo žádným problémem pro tu kterou kliku převzít moc – ve svém jádru měla členy každého zaměření, takže při jakékoliv změně mohl nastoupit „ten pravý muž“ či „ta pravá žena“. Členství v KSS nebylo navíc považováno za vyjádření osobních názorů (hodnot), jaké vyjadřuje podle vesničanů např. náboženská víra, ale za nutný předpoklad pro zajišťování mocenského postavení kliky. Často jsem se setkal s výrokiem, který vyjadřoval tuto hierarchii: „... *jsem členem KSS, ale nikomu není nic do toho, v jakého Boha věřím...*“. Domnívám se, že toto „univerzální“ složení politických klik ve vesnicích a jiné chápání stranické příslušnosti vedlo např. ve volbách roku 1990 na Slovensku ke zvolení vysokého počtu starostů – stále ještě členů KSS, což český tisk bouřlivě a nelichotivě komentoval. V některých obcích přece jen vedla nenadálá revoluce roku 1989 k dočasnému vyřazení vůdců obou soupeřících klik z formální politické struktury (právě pro jejich členství v KSS) a do funkce starosty byl zvolen *cizinec*. Obvykle to byl nějaký profesionál (zemědělský, technický, kulturní), který v obci žil a pracoval, ale nenarodil se tu. Ovšem při výzkumech v roce 1994 jsem již opět našel obě *fakce* stabilizované v nové politické situaci a připravené bojovat o moc. Volba *cizince* – profesionála, která poskytla čas na přeskupení členů jednotlivých klik, již podle vesničanů nepřicházela v úvahu a dosavadní starosta byl vyhlašován za původce všech chyb, jichž se místní obecní úřad v posledních letech dopustil.

Vrátíme-li se k systému změny politických klik ve vesnici, pak můžeme konstatovat, že jejich výměna nesouvisí s jejich efektivností (plněním volebních programů apod.) či úspěšností při řešení vesnických záležitostí, ale s něčím jiným – se sebezáchovným regulačním systémem. To znamená, že výměna nastává v okamžiku, kdy by stará a vládnoucí klika diskvalifikovala vesnici vzhledem k okolnímu světu.

Vesničané považují své vesnice za samostatné politické jednotky, ba dokonce za uzavřené a samostatné společenské systémy. Tento svůj názor zdůvodňují nejrůznějšími kulturními rozdíly, které odlišují „jejich“ vesnici od všech okolních vesnic a od zbytku světa. Demonstrace vesnické samostatnosti má i celou řadu tradičních podob počínaje bitkami při zábavách a svatbách, přes chování zesměšňující obyvatele okolních vesnic, až po výrazné projevy solidarity všech obyvatel vesnice v případě střetů s „vnější“, ponejvíce administrativní či politickou mocí. Cyklus výměny politických klik je tedy způsobem, jak si

lickým intervencím do jejich vnitřních záležitostí. Zásah zvenčí není potřebný, protože při vnější (mimovesnické) makrozměně došlo i k zásadní výměně místních funkcionářů, k mikrozměně – nastoupili noví lidé, kteří nejsou odpovědní za činy předcházející kliky a mají “čistý štít”. Mohou navazovat kontakty s jinými vnějšími strukturami, než na jaké byli navázáni jejich předchůdci. Jinými cestami tak zajistí to, co činila i předchozí klika – status quo vesnice v politickém makrosystému. V chování představitelů obou soupeřících klik je totiž možné vysledovat jednu velmi důležitou “politickou hodnotu” – přes veškeré soupeření a vzájemné a neustálé osočování, které je má časem přivést k úspěchu, tj. k vítězství vlastní kliky, je pro ně nejdůležitější zachování vnější jednoty/solidarity celé vesnice a tím i udržení její dobré pověsti. Všichni jsou si vědomi toho, že osočování mimo vesnici jim možná poslouží v krátkodobé časové perspektivě, ale nikoliv dlouhodobě. Abych použil klasických (badatelských) strukturálních pojmů – tímto svým chováním udržují vesničané (a členové obou klik) jistou rovnováhu mezi svou snahou o zachování samostatnosti vesnice a skutečností jejího zapojení do nejrůznějších vyšších úrovní politických a správních celků. Důležitou součástí tohoto pohledu je chápání hranic mezi vesnickým a vnějším světem. Tyto hranice, na nichž se obvykle mění chování vesničanů – tj. uvnitř hranic pravidelné rozepře a půtky, za hranicemi jednota a manifestace vzájemného přátelství –, jsou obvykle totožné s oficiálními hranicemi vesnického katastru (viz také Kužel 1999: 133–146).

Jak samotní vesničané chápou a vysvětlují toto chování? Většinou v jiných pojmech než my badatelé, a to v pojmech skupinové zkušenosti. Pokud se informátora ptáte, proč se udržuje ten či onen zvyk, takové či onaké chování, můžete dostat odpověď, že byly v minulosti s úspěchem používány v nějakých krizových či konfliktních situacích a mohou být tedy užitečné i dnes (*jak naši předkové dělávali/říkávali*). Ve vysvětlení se vlastně názor informátorů/vesničanů shoduje s obsahem badatelské (slovníkové) definice tradice, ovšem i v tomto případě obě skupiny – zkoumaní a výzkumníci – používají jiné termíny, tedy jiný slovník. Také tato skupinová zkušenost je většinou nedatovaná a my se dozvídáme formulace jako *už naši dědové se tak chovali*. Nejasné datování ale většinou ve formulacích našich informátorů navozuje dojem velkého stáří. Pokud výše zmíněné historické znalosti vytvářejí historický rámec současného života vesničanů, pak ověřené chování dědů je vazbou spojující minulost s přítomností, spojnicí mezi minulými a současnými generacemi. Význam zkušenosti předešlých generací se někdy objevuje i ve vyprávěných pohádkách anebo v tištěných pohádkových edicích, které děti čtou.

Systém středoslovenských politických klik na vesnicích je vlastně i ukázkou fungování dvou autonomních politických systémů, vzájemně propojených a přitom pracujících nezávisle na sobě. Státní systém pracuje s proklamovaným demokratickým modelem voleb a s neustálou možností „volného výběru“ (v našich zemích alespoň ve čtyřleté periodě), zatímco vesnický model se opírá o binární opozici stabilních politických klik. Vesničané pro „vnější“ (státní) politický systém zachovávají zdání onoho demokratického volného výběru a bohatého společenského života v obci – tedy po formální stránce je všechno v pořádku. Kandidáti do volitelných funkcí jsou definováni jako členové politických stran, sdružení, zájmových skupin či jako nezávislí. Obraz obecního představenstva pak odpovídá formálnímu obrazu demokratického systému. Ovšem pro „vnitřní“, tj. vlastní politický systém si definují kandidáty v pojmech příslušnosti k některé ze dvou klik ve vesnici existujících, a to nikoliv v pojmech politických stran, ale v pojmech příbuzenství, sousedství či náboženského vyznání. Je to systém přizpůsobený požadavkům

„vnějšího“ světa a definovaný v jeho termínech, neztrácející přitom svůj význam pro vlastní společnost, pro vlastní vesnici.

Odhlédneme-li od konkrétních příkladů a vrátíme se k používání pojmu *tradice*, pak můžeme konstatovat, že při výzkumu a následném zpracování získaných terénních dat máme co činit s použitím přinejmenším dvou různých slovníků pro osvětlování či chápání téhož sociálního jevu: vesničané hovoří o dlouholetých zkušenostech, o dřívějších činech, badatelé o *tradici*. V městském prostředí, v „rodném“ prostředí badatelů se používá pojem *tradice* zhruba ve stejném smyslu jako ve vesnickém prostředí *dříve, jak je u nás zvykem* – tedy ve smyslu a ve spojeních časově nepřiliš přesně vymezených. Kromě toho je ale *tradice* v městském badatelském prostředí spojována s velmi vzdálenými a přitom přesně datovanými historickými událostmi; s něčím takovým se při výzkumech v prostředích, kde se užívá pojem *dříve* nesetkáme. Existuje tedy rozdíl ve větším důrazu na objektivní historičnost v badatelském – městském prostředí. Obojí pojmosloví – jak užívající *dříve* a *jak se dělávalo*, tak ono používající *tradici* pak slouží pro vysvětlení chování jednotlivců a skupin, případně jako podklad pro odhady jejich budoucího chování, pro zdůrazňování významu vlastní skupiny (vesnice, příbuzenstva, přátel, společnosti, národa).

Zásadní význam má pojem *tradice* v souborech představ tvořících národní povědomí. Jak k tomu poznamenává Pešková (1998: 29): „...*Národ bez tradice není národem.*“ V chápání nacionalistů mají jednotlivé jevy považované za tradiční výrazně hodnotící (pozitivní) význam, a to s důrazem na kladné hodnoty minulých dějů a na minulé hodnotové systémy. Podobně emotivní náboj mají obdobné tradiční jevy např. ve dnes četných ekologických vyjádřeních, která chápou *tradiční* rurální prostředí většinou kladně, na rozdíl od moderního, průmyslového prostředí. Variantou tohoto historizujícího chápání pojmu *tradice* je jeho význam, v němž jsou jevy tradičního světa protikladem světa vědeckého. Jako příklad je možné uvést nejen již zmíněné sociologické teoretiky, ale i protiklady známé z lékařských věd – např. rozdíl vytvářený mezi „tradičním lékařstvím“ (někdy se hovoří o léčitelství) a „lékařstvím“ (rozuměj *moderní, vědeckou* medicínou). Emoce jsou tedy spojeny spíše s konkrétními jevy, které jsou chápány jako součást *tradice*, než s *tradicí* jako obecným pojmem. Také ve výrociích našich informátorů o *dříve* a *jak se dělávalo* je emotivní a hodnotící náboj většinou spojen s konkrétními jevy charakterizujícími jejich vlastní skupinu, ať již to je vesnice, či nějaká širší příbuzenská jednotka.

Při výzkumu *tradice* a *tradičních jevů* máme tedy co do činění se dvojím chápáním a hodnocením vztahu mezi minulostí a současností, mezi dnešním stavem kultury či společnosti a minulým stavem kultury či společnosti. Tomuto dvojímu chápání dvou různých skupin (systémů) odpovídá i rozdílný slovník, respektive rozdílné pojmosloví. Na straně jedné víceméně statické chápání anebo jinak řečeno chápání nevyznávající lineárnost dějinných událostí (vesničané), a na druhé straně dynamické chápání, výrazně se opírající právě o dějinnou lineárnost (badatelé). Vzhledem k tomu, že toto druhé chápání ovládá informační i školící zdroje masového dosahu, je mu věnována větší pozornost a má také možnost zpětně ovlivňovat ono statické chápání, respektive prostředí onoho statického chápání. Míra ovlivnění ovšem závisí na podobě koexistence obou kulturních systémů (velkého – státního či národního a malého – vesnického či městského), jejichž nositeli jsou jak zkoumaní vesničané či obyvatelé měst a městeček na straně jedné, tak samotní badatelé – etnografové, folkloristé a jim podobná čtenářská obec „zájemců“ na straně druhé. Zdánlivě nemohou oba systémy – z nichž každý se chápe jako „nezávislý“ – společně žít v souladu a přitom si udržovat svou nezávislost; ve skutečnosti se to ale děje. Mezi jiným také díky používání pojmu *tradice* a souborům jevů označovaným a považovaným za *tra-*

systemu – např. při státních svátcích, celonárodních oslavách anebo při návštěvě institucí velkého systému. Členové velkého systému – prostřednictvím svých profesionálů ze společenských věd – převádějí do svého pojmosloví dění z malých systémů, a tak se mu snaží „porozumět“, a současně toto dění, již ve vlastních pojmech, integrují do svého systému. Dění a jevy „objevené“ v malých systémech, vsazené do nového prostředí (prostředí makrosystému), jsou pak užívány v nových a jiných kontextech – nezávisle na chápání členů mikrosystémů a také nezávisle na dění, která se v nich odehrávají, a to v souladu se zájmy a poznávacími kategoriemi členů makrosystému. Jevy každodenního života (vesnického či městského) tak mohou na úrovni národní či státní získat charakter a význam jevu tradičního, jevu důležitého pro vytváření dokonalého obrazu národa či státu. Skutečné – historicky objektivní – stáří takového jevu není důležité, a tak jsou neustále v obou rovinách (makro- i mikro-) konstruovány jevy považované za staré a vyzkoušené anebo za *tradiční*. *Tradice* je tak nejen zajímavým badatelským problémem, s nímž se společenské vědy vyrovnávají již druhé století, ale také důležitou převodovou pákou mezi existujícími mikrosvěty a makrosvěty.

¹ Viz celou řadu publikací z dvacátých a třicátých let 20. století – mezi nimi i *Umění přírodních národů* od Josefa Č a p k a.

² Pro starší období, předcházející mému výzkumu, který započal v roce 1967, vycházím z archivních materiálů uložených na vesnických úřadech a v archivech Středoslovenského kraje.

³ Podrobněji viz Josef K a n d e r t (1983).

⁴ Území, kde v posledních dvou letech provádím s kolegy výzkum (jižní Morava), bylo v posledním století dějištěm celé řady migračních pohybů a také politických změn. První nastala v roce 1918 se vznikem samostatné Československé republiky, jejímž vládním se nepodařilo „vykročit“ za rámec etnické konfrontační politiky, tak typické pro poslední desetiletí rakousko-uherské říše. Na Moravě se z tohoto hlediska vládním jevil problém poměrného zastoupení příslušníků československého národa⁹ a příslušníků německého národa, a k vylepšení etnické situace ve prospěch československého národa směřovaly některé vládní akce. Ve dvacátých letech tak bylo okolí Filipova doosidlováno „českým elementem“ v rámci vládního programu posílení „českého živlu v německých oblastech“, což umožnila pozemková reforma a s ní související parcelace velkostatků. K dalším rozsáhlým změnám došlo na konci třicátých a v průběhu čtyřicátých let. Po mnichovských rozhovorech v roce 1938 a po následném odtržení zdejšího pohraničí od Československa se většina obcí této oblasti stala součástí německé říše, aniž se musela většina zdejšího českého obyvatelstva (občanů hlásících se k české národnosti) přestěhovat do vnitrozemí, na území zbývajících Československa. V letech po druhé světové válce byla naopak odsunuta většina německy hovořícího obyvatelstva a bylo započato osidlování někdy skoro liduprázdných vesnic – v první řadě místními českými bezzemky, dále pak českými kolonisty z vnitrozemí a také kolonisty přicházejícími ze zahraničí, kteří se do své nové vlasti vraceli na základě svého postavení „krajanů“. V naší oblasti se usazovali krajané ze Sovětského svazu (tzv. Volyňáci) a krajané z Jugoslávie. Osidlování a doosidlování pokračovalo ještě v padesátých a šedesátých letech. Souběžně se všemi těmito kolonisty, přicházejícími v několika vlnách, žije ale podnes ve Filipově a v okolních vesnicích skupina obyvatel, která se považuje za autochtonní. Předkové této skupiny obyvatel zde žili již na konci 18. století a její členové se považují za nejstarší zdejší vrstvu osídlení. Kromě toho se považují i za nositele „českosti“ a udržovatele zdejšího českého živlu v minulosti (předkové mluvili česky a češtinu udržovali).

⁵ Viz např. Josef K a n d e r t (1979).

⁶ Dotazníková akce byla součástí výzkumného projektu profesora Ladislava Holého, který se během podzimu a zimy 1991 zabýval výzkumem české národní identity.

⁷ Díky sponzorům z města Mikulova byl např. vydán historický román Petra K u d e l y *Labyrint pod zámkem v Mikulově* (1998), určený dospělým, byť psaný formou románu pro děti. Popisuje osidlování města těsně po druhé světové válce, v době odsunů místního německého obyvatelstva. Mezi sponzory jsou čtyři firmy z Mikulova a jeho okolí. V dobách socialistického Československa sloužily jako sponzoři pamětních publikací různé

místní státní podniky a družstva a v neposlední míře i okresní či krajské stranické a státní orgány, pokud v nich měli vydavatelé svoje rodáky a přátele.

⁸ Pojmem *přežitek* se rozuměly kulturní a sociální jevy, které podle názoru badatelů 19. století neměly ve studovaném systému žádnou funkci a „udržely“ se jen díky náhodě a také díky *tradici*, která byla chápána jako výrazně konzervativní prvek, uchováující *vše staré*. Z jednotlivých přežitků pak bylo možné rekonstruovat obraz dávných minulých – a již neexistujících – kulturních/sociálních systémů. Jako přežitky byly chápány i některé kultury a společnosti, které byly podle badatelů výrazně primitivní či starobylé. Přežitky sloužily nejen k rekonstrukcím dávných vývojových stadií lidských kultur, ale také k rekonstrukcím „prakultur“ jednotlivých národů jako čistě národních kulturních systémů, v nichž se nenacházely prvky cizích vlivů. Přežitky tak hrály důležitou roli i v debatách o úloze a postavení střeoevropských národů.

⁹ Používám zde dobový oficiální termín „československý národ“, který měl čtyři větve či etnické podskupiny: Čechy, Moravany, Slováky a Moravské Slováky. Viz např. výkladový text v *Masarykově slovníku naučném* (1925: I, 1057–1062).

Literatura:

- Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas: 1971 – *The social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Allen Lane.
- Boas, Franz: 1924 – *The Mind of Primitive Man*. New York.
- Boas, Franz: 1935 – *Kwakiutl Culture as reflected in Mythology*. New York.
- Buchvaldek, Miroslav: 1976 – *Přehled pravěku Evropy*, I. – II. Praha (skripta FFUK).
- Geertz, Clifford: 1973 – *The Interpretation of Cultures*. London.
- Hayek, Friedrich A.: 1995 – *Osudná domýšlivost. Omyly socialismu*. Praha: Nakladatelství Slon.
- Holy, Ladislav – Stuhlik, Milan (eds.): 1981 – *The Structure of Folk Models*. London: Academic Press.
- Hunter, David E. – Whitten, Phillip: 1976 – *The Study of Anthropology*. New York: Harper & Row Publ..
- Kandert, Josef: 1979 – *Vesničané a okolní svět*. Slovenský národopis 27: 359–368.
- Kandert, Josef: 1983 – *Struktura rodiny a tradice*. Slovenský národopis 31: 517–523.
- Kottack, Conrad P.: 1991 – *Anthropology. The Exploration of Human Diversity*. New York: McGraw-Hill Inc.
- Krupková, Jaroslava: 1991 – *Tradice a etnografie. K úloze tradice ve vývoji kultury*. Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica, Monographia CXXX. Praha.
- Kudela, Petr: 1998 – *Labyrint pod zámekem v Mikulově. Klukovský román pro dospělé*. Praha.
- Kužel, Stanislav: 1999 – *Hranice obce jako rozhraní pro interpretaci konfesního střetu i „národnostní“ aktivity*. Český lid 86: 133–146.
- Luther, Daniel: 1982 – *K teoretickým východiskám štúdia tradície*. Slovenský národopis 30: 177–185.
- Masarykův slovník naučný*, díl I.–VII. Praha 1925 – 1933.
- Nahodil, Otakar: 1971 – *Menschliche Kultur und Tradition. Kulturanthropologische Orientierungen*. Aschaffenburg: Paul Pattloch Verlag.
- Pešková, Jaroslava: 1998 – *Role vědomí v dějinách*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Pražák, Josef – Novotný, František – Sedláček, Josef: 1955 – *Latinsko-český slovník*. Praha.
- Šubrt, Jiří: 1998 – *Sociální paměť a sociologický výzkum*. Soudobé dějiny II/2–3: 269–280.
- Švecová, Soňa: 1990 – *Tri razy o tradícii*. Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 1, Studia Ethnographica VI: 9–17.
- Vansina, Ian: 1985 – *Oral Tradition as History*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Weber, Max: 1997 – *Autorita, etika a společnost. Pohled sociologa do dějin*. Praha: Mladá fronta.
- Weber, Max: 1998 – *Sociologie náboženství*. Praha: Vyšehrad.

Summary

The concept of „tradition“ has been studied in the social sciences for at least two centuries and over that period every discipline has created its own variant or specialist interpretation of the term. In ethnography and ethnology research on tradition is one of the fundamental themes of scholarship, and was and is studied mainly from the perspective of external observers – i. e. members of the scholarly community. In our own researches we meet this concept only rarely and, moreover, we may find that our informants understand historicity in a way different from us; they can also think in terms of static time. This situation can be illustrated by examples from central Slovakia and southern Moravia. It appears that we have to reckon with a double understanding and double labelling of the same phenomenon – once in historically unclarified terms (at the level of data collection) and then for a second time in historically more precise terms of „tradition“ (at the level of data processing). The historically unclarified terms are converted into more precise terms by the researcher, so that he can bring the apparently unchanging world of small communities (villages and towns) nearer to the changing world of great national and state communities. The world of the small communities then uses general terms from the outside world – among them „tradition“ – in situations of mutual contact between the two worlds. Thus „tradition“ is not merely an interesting academic problem with which the social sciences are still wrestling in their second century of existence, but also an important transmission lever between existing microworlds and macroworlds.

Translation: Anna Brysonová